

ŽANROVSKA PROBLEMATIKA UJEVIĆEVA "ISPITA SAVJESTI"

Zvezdana Radoš

Sveučilište u Zadru
Filozofski fakultet u Zadru
zrados@unizd.hr

UDK: 821.163.42.09Ujević, T.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 07/2015.

Sažetak

U članku se obrađuje žanrovska problematika Ujevićeva "Ispita savjesti", teksta koji se najčešće generički određuje kao esej ili kao ispovjedna proza, a sadrži u sebi i elemente autobiografije, lirske proze i feljtona. Analiza autoreferencijalnih i metatekstualnih komentara umetnutih u "Ispit savjesti" te stilsko-poetičkih i strukturnih osobitosti te proze (posebice ispovjednog subjekta i kompozicije), kao i komparacija s odabranim tekstovima katoličkih mistika te s pojedinim novozavjetnim pasusima, pokazuje visok stupanj autorove stvaralačke poetičke osviještenosti, odnosno žanrovske kontekstualizacije vlastita pisanja (posebice u autobiografsku i katoličku mističku konfesionalnu literaturu) te zamjetno suglasje između forme (prvenstveno ispovjedne proze, napisane kao "neurastenički dokument") i sadržaja (autoanaliza duše u stanju "psihičke tjeskobe").

Ključne riječi: Tin Ujević, ispovjedna proza, esej, autobiografija, katolički mistički pisci

"Ispit savjesti" jedna je od češće spominjanih proza Tina Ujevića, na koju se književna kritika i književna znanost rado poziva pri tumačenju pjesnikove poezije, njegove esejistike i autobiografskih tekstova, njegove poetike i biografije.¹

¹ Iz bogate bibliografije radova o Tinu Ujeviću izdvajam samo nekoliko tekstova u kojima je znatnija pažnja posvećena "Ispitu savjesti": Marko Kovačević, Ujevićeva poetika stvaralačkog procesa, *Croatica XI/XII* (1980/81) 4/6, 87-104; Božidar Petrač, El sentimiento místico de la vida. Odjeci kršćanske mistike u djelu Tina Ujevića, *Croatica XI/XII* (1980/81) 4/6, 247-254; Ivo Frangeš, Tinova Provansa, *Nove stilističke studije*, Globus, Zagreb, 1986., 332-359; Ante Kadić, 'Ispit savjesti' Tina Ujevića, *Marulić* (1991) 3, 298-293; Nasko Frndić, Ujevićev 'Ispit

U ovom ću radu² nastojati taj tekst prikazati kao literarnu cjelinu, s različitim aspektata: žanrovski, kao autobiografski tekst/komentar, kao lirsku prozu ili pak kao lirizirani esej, kao tekst o tekstu, kao mistično iskustvo blisko kontemplativnim "ronjenjima" katoličkih mistika, i s njime povezanu poetiku stvaralačkog procesa.

Iako se najčešće žanrovski određuje kao esej ili pak kao ispovjedna proza, "Ispit savjesti" ne može se baš precizno generički odrediti – jer taj tekst sadrži elemente eseja, feljtona, lirske proze i autobiografije.

1. Za žanrovsko određenje "Ispita savjesti" nije nevažna činjenica da ga je Ujević uvrstio u knjigu eseja *Skalpel kaosa* (1938.), jer taj žanrovski okvir svakako sam po sebi upućuje na njegovo generičko pripadanje eseju. Bez sumnje, ta proza nosi obilježja koja istaknuti teoretičari eseja (T. W. Adorno, M. Epštajn, M. Solar, P. Glaudes i J.-F. Louette i dr.) smatraju svojstvenima heterogenom žanru eseja: težnja za istinom, fragmentarnost, naglašena subjektivnost, preuzimanje različitih diskurzivnih oblika, briga za oblik izraza, odnosno za stil.³ Također, nema dvojbe da "Ispit savjesti" nosi značajke književnoga eseja, prvenstveno po svojoj (u samom tekstu iskazanoj) težnji za literarnom kvalitetom te po naglašenoj subjektivnosti.⁴ Ipak, ta "dramatična lirski proza", ta "remboovska, čudesnostravična prozna samoanaliza" (izrazi su Frangešovi⁵) istodobno i nadilazi esej, jer je pisana u specifičnoj "autoanalitičkoj" ispovjednoj formi s naglašenom težnjom za konzistentnošću i kompozicijskom zao-kruženošću (koja nije svojstvena eseju). T. Adorno drži da je u eseju bitan naglasak na parcijalnom, a ne na totalnom znanju (kojemu teži filozofija) te da esej "mora biti sazdan tako da se uvijek i svugdje može prekinuti".⁶ Slično, M. Solar ističe da je esej nužno otvoren, budući

savjesti'. Kako je mislio i osjećao 28-godišnji neshvaćeni pjesnik", *Hrvatska revija* 42 (1992) 3-4, 404-412; Božidar Petrač, Težnja za Apsolutom, mistično i tragično osjećanje života, Pogovor u: Tin Ujević, *Mistički prostor noći. Izabrane pjesme*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 105-133; Nedjeljko Mihanović, Tin Ujević u autobiografskim zapisima, *Forum* (2002), 635-646; Jasna Pavelić Jureško, Mistični proplamsaj Tina Ujevića, *Republika* LXI (2005) 11-12, 169-175.

² Svoju prvotnu jezgru ovaj rad ima u članku koji sam pod naslovom "Ujevićev 'Ispit savjesti'" objavila u časopisu *Republika* LXVII (2011) 9, 72-78.

³ O tome više vidi u: Branislav Oblučar, 'Kondicionalna istina' – esej kao književni žanr, *Umjetnost riječi* LVIII (2014) 1, 75-90.

⁴ Usp. Isto, 75.

⁵ Vidi: Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987., 324.

⁶ Usp. Theodor W. Adorno, *Esej o eseju*, u: *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti* (prev. Nadežda Načinović-Puhovski i Borislav Mikulić), Zagreb, Školska knjiga, 1985., 23, 29.

da "iskustvo prezentira isključivo u fragmentima koji ne dozvoljavaju takvo povezivanje koje bi ih 'zatvorilo' u dovršenu cjelinu".⁷

Sam autor, odabirući ispovjednu formu, već u II. poglavlju teksta, o svom "ispitu savjesti" promišlja u kontekstu "memorijalista ili pisaca autobiografija" te "autoanalitičke literature" i psihološkog romana. U jednom od autoreferencijalnih (povremeno metatekstualnih) komentara kazat će: "Ovo nije više ni čista literatura ni pravi feljton."⁸, a u zasebno naslovljenu Dodatku VI. poglavlju obrazlaže:

[...] Zbilja je ovaj način pisanja izraz neurastenije, i ima u sebi od one gorke emfaze koju obično zamjeram drugim piscima. Zamjerit ću je i sebi; ali, ako što spasavamo, spasimo goli, sirovi, neurastenički dokument. [...] Gledajte me ovako dvostruko, u dva stupca i pandana, pa još niste dobili pravu ideju o meni trostrukom, daljem, zamršenom i u dubini vrlo mirnom, staloženom, hladnokrvnom.⁹

Kako je razvidno iz autoreferencijalnih i metatekstualnih komentara umetnutih u tekst¹⁰, ispovjedni, u pojedinim pasusima izrazito lirski, subjekt¹¹ (tipično ujevićevski, razarajuće samokritički) svjestan je (ili bolje: ocjenjuje/sudi) da nije ostvario idealnu proznu formu/"čistu literaturu", svjestan je/ocjenjuje da se njegov prozni diskurs kreće između "čiste literature" i feljtona, svjestan je "tragova kozjih nogu" u njemu, stilskih nezgrapnosti (tako ih sam kvalificira). Tekst ocjenjuje svojom "estetičkom mukom" i "stilskim demantijem". On se u takvim umetnutim metatekstualnim komentarima (kojih je što dalje zalazimo u tekst, sve više) pred čitateljem opravdava i samooptužuje upućujući recipijenta "kako ga treba čitati": "Bistrovidnosti molim! Ispit savjesti uvijek treba gledati u dva stupca: kako smo ga pisali, kako ga treba čitati."¹² A treba ga čitati kao "goli, siro-

⁷ Usp. Milivoj Solar, *Esej o eseju*, u: *Eseji o fragmentima*, Prosveta, Beograd, 1985., 21.

⁸ Tin Ujević, *Ispit savjesti*, u: *Eseji i kritike. Zapis*, PSHK, knj. 88, Zagreb, MH – Zora, 1970., 340; Svi (sljedeći) navodi iz "Ispita savjesti" preuzeti su iz istoga izdanja.

⁹ Isto, 347.

¹⁰ Uz navedene, komentare takva tipa nalazimo i na drugim mjestima u tekstu.

¹¹ "Ispit savjesti" pisan je u *ich*-formi te se u njemu ispitivanje savjesti, razmišljanja, prisjećanja, osjećanja iznose neposredno, pa je u njegovu strukturu logično ugrađen subjekt koji ima sličnu ulogu kao pripovjedač u narativnoj prozi. (Usp. Tomislav Bogdan, *Lica ljubavi. Status lirskoga subjekta u kanconijeru Džore Držića*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003., 33). Kako je riječ o subjektu koji se ispovjeda, u ovom se radu najčešće identificira kao ispovjedni subjekt, povremeno vrlo blizak lirskome subjektu.

¹² Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 343.

vi, neurastenički dokument", koji kao da kazuje "psihička tjeskoba": "[...] Ali, naknadno, ne mogu da sebi sakrijem kao da 'psihička tjeskoba' kazuje ovaj diktat, nameće žurbu, biva ta žurba. Neki refleksi kao da čudno reaguju. Cijeli način pisanja odaje na sebi znakove živčane neugodnosti, mrskih odgovora na neugodna pitanja, na dosađivanje susjeda, na neku vrstu moralne neispravnosti."¹³ Konac eseja poentiran je sličnom opaskom: "Sve ovo jedna je mutna, somnambulna skica, napisana jednoga čudnoga i teškog jesenjeg dana 1919. u Zagrebu, skica s mnogo trzaja, vrlo nervozna."¹⁴

2. Sve te samooptužbe glede žanrovske neodređenosti i stilске nesavršenosti teksta zapravo su sasvim u skladu s osnovnom, naslovnom temom – "ispitom savjesti" – i s općim konfesionalnim diskursom te proze. U ispovijedi (mislim na ispovijed kao sakrament Katoličke Crkve), stojeći pred Savješću čovjek se optužuje za svoje (prošle) povrede savjesti/Savjesti, za svoje pogreške, za svoja nesavršenstva¹⁵. Kad je riječ o umjetniku Ujeviću koji se izlaže »flagelantskom poniženju«, ne optužuje se on samo za svoja etička nesavršenstva nego i za ona estetička.¹⁶

Usprkos nelagodi, osjećaju sramote, muke i poniženja pripovjedni/ispovjedni subjekt ustrajava u tom mučnom samorazotkrivanju – jer je svjestan ljekovita učinka ispovijedanja. Vjeruje da otpjeti samooptužbe za prošle nesavršenosti za njega, u pripovjednom/ispovjednom aktualnom sada, znači "životnu snagu i zdravlje": "Vjerujem da je estetički muka za me – i da je moja životna snaga i zdravlje, danas, da otpim, da izdržim tu sramotu, tu muku, tu vlastitu uvredu i stilski demanti, to flagelantsko poniženje."¹⁷ I opet je to vrlo blisko, odnosno u suglasju, s ozdravljujućim, milosnim učinkom sakramentalne ispovijedi. Blisko je to i iskustvu konfesionalne literature, na koju se referira u samom tekstu (Papinijevu, Augustinovu, Rousseauovu, itd.).¹⁸ Tako se "Ispit savjesti" dodatno žanrovski potvrđuje kao – ma koliko sam autor u to sumnjao, ma koliko njegovo kazivanje bilo nervozno i fragmentarno – ipak koherentna ispovjedna proza. I u toj prozi Ujević je svjestan žanrovskoga konteksta vlastita pisanja. Pišući o Ujevićevu autobiografizmu Vinko

¹³ Isto, 242.

¹⁴ Isto, 350.

¹⁵ O ispovijedi kao sakramentu više vidi u: *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1994., 371-388.

¹⁶ "[...] Ja dakle i danas, u pitanjima književne estetike, hoću da ostanem isto tako strog i nepomirljiv sudac kako bijah i ranije.[...]" Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 342.

¹⁷ Isto, 347.

¹⁸ Usp. Isto, 328.

Brešić, među ostalim, zapaža: “Braneci pravo na vlastitu građansku ma koliko nekonvencionalnu biografiju, povučen za jezik, Ujević paralelno komentira vlastitu praksu verbaliziranja svoga jastva s dvojakom sviješću: da čini nešto što mu nije po volji, s druge pak strane, to što čini ima svoj žanrovski, tj. književno-povijesni i teorijsko-metodološki kontekst, koji mu je ne samo poznat već o njemu Ujević referira više nego li itko od njegovih hrvatskih suvremenika.”¹⁹ “Ispit savjesti” neosporno je jedna od važnih potvrda takva zapažanja.

Isto tako, autor je svjestan kako (ne) želi pisati, pri čemu je vrlo kritičan prema “obmani memorijalista ili pisaca autobiografija”, koji “u ranija vremena postavljaju nizove misli i načine osjećanja do kojih su docnije došli”²⁰, ili pak prema pisanju podređenu “nekoj tezi koja bi sve imala da postavi u intelektualnu krutu svjetlost”. Nije sklon ni prema djelima koja su “izbačena sa kičeljivom svježinom spontanosti”.²¹ Uopće, kad je riječ o Ujevićevu odnosu prema žanru autobiografije, zamjetan je svojevrstan paradoks – s jedne strane, naglašeno zaziranje od izravne autobiografije²², a s druge strane naglašeni autobiografizam u većem broju njegovih članaka²³, pa i u poeziji. I u “Ispitu savjesti” – u kojem je zamjetan onaj Lejeuneov “autobiografski ugovor” kao i jasno iskazana težnja da se progovori istina o sebi – taj je paradoks izrazito naglašen. U njemu se, uz nesimpatije prema autobiografskim tekstovima, jasno iskazuje i sklonost prema nutarnjoj autobiografiji, prema umjetnosti koja “neposredno izražava Dušu”, koja otkriva što se događa u čovjekovoj savjesti:

Ispit savjesti! Na nj mislim, u svojoj kaznionici, u svojem čistilištu, koje pretvaram u hram ljudskoga Duha. Otkrio sam za svoj račun jednu nesumljivu stvar – da je za me život savjesti moj pravi život, da je moja duša – ono što tako zovemo – moje pravo biće, i da prema tome nema za me drugoga života nego je ovaj moj unutrašnji. Sva je moja povijest: savjest. Prema tome za me je pravi mislilac tek onaj mislilac koji cijelu ljudsku sudbinu promatra kroz vedrine i pijanstva ljudske duše. Prema tome ispit savjesti nije za me ništa drugo nego najiskrenije, najdublje, najizrazitije očitovanje mojega života, vrhovni trenutak moje životne sabranosti i usredsređenja.[...] ²⁴

¹⁹ Vinko Brešić, Ujevićev autobiografizam, *Republika LXI* (2005) 11-12, 155.

²⁰ Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 314-315.

²¹ Isto, 350.

²² Usp. V. Brešić, Ujevićev autobiografizam, 152, 155; Nedjeljko Mihanović, Tin Ujević u autobiografskim zapisima, 635-636.

²³ Primjerice, Vinko Brešić u zbirci *Autobiografije hrvatskih pisaca* (1997.), uvrstivši u nju čak trinaest Ujevićevih članaka, najznačajnije je mjesto dao tom pjesniku.

²⁴ Isto, 314.

3. U ispovjednoj formi teksta nalazi se i pokrće za njegovu dvostruku (pa i trostruku) vremensku perspektivu – prošlost pred sadašnjošću: u izgledanju budućnosti –te za dvojaki, zapravo trojaki glas ispovjednoga subjekta: ja-prošli i ja-sadašnji te mi-glas. Taj je subjekt vrlo blizak onom tipu lirskoga "ja" koga W. G. Weststeijn prepoznaje kod Majakovskoga: "*Lirski subjekt funkcionira u pjesmi i kao onaj koji govori i kao najvažniji element o kojem se govori*", a mogu se otkriti i "*mnoge dodirne točke između lirskoga ja i ličnosti pjesnika*".²⁵ Pritom je ja-prošli (koji međutim govori u vlastitoj sadašnjosti) u Ujevićevu tekstu izrazito lirski glas koji "izvija" niz pjesama u prozi (o samoći, patnji, ranjenosti u ljubavi, o "vedrinama i pijanstvima ljudske duše" itd.²⁶), motivsko-tematski srodnih pjesmama njegovih prvih dviju zbirki, *Leleka sebra* i *Kolajne*, posebice "Svakidašnjoj jadikovci" i "Sanjariji". Prvenstveno po tom glasu "Ispit savjesti" jest lirska proza, lirizirani esej, intelektualizirana lirska proza, puna eruditskih asocijacija i refleksija.

(Naknadni) ja-sadašnji javlja se uglavnom u umetnutim komentarima koji su u vremenu pripreme za tisak "nadopisani" u prvotni tekst (nastao tri godine ranije²⁷) – taj je glas racionalniji, pripada izrazito (samo)kritičkom komentatoru što ocjenjuje/sudi ili pak opravdava i pojašnjava sebe prošlog, kao i ispovjedni tekst sebe prošloga. Ja-sadašnji nositelj je autoreferencijalnih i metatekstu-

²⁵ Usp. Willem G. Weststeijn, "Lirski subjekt", (prev. Josip Užarević), u: *Pojmovnik ruske avangarde* 6 (ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić), Grafički zavod Hrvatske – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989., 101, 115.

²⁶ To su često navođena mjesta iz "Ispita savjesti". Podsjećam samo na neka od njih: "*Sveta, božanska, duboka samoćo! Strahoviti su časovi kada čovjeka zateče takvo svjetlosno očitovanje svojega duha. [...] Hoćemo sve, božanstvo sve u svemu, dušu svega ovaj put da posrćemo i da prisvojimo: visoko! više! duboko! dublje! u ponore na krilima svete žarke ljubavi što nas nosi u sva saznanja. [...] O sveta, o božanstvena samoćo [...] I ja sam svetoivanski, na svojem Patnosu u vizijama svoje Apokalipse. Duša se javlja, trepeće nemirnim krilima kao golubica u kavezu ili leptir uhvaćen iza stabla; duša je u nevidljivoj prisutnosti; čujemo je i uživajmo; saslušajmo i sudimo dušu.*" Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 312-313.

"[...] Nastojao sam dakle kroz sva vremena da se upoznam sa čudnovatom Damom. Ona je često milostivo pristupala k meni pa sam je motrio u trzajima snohvatice. Bila je ljepša i radosnija od kneginjice i gladila me je po kosi i po čelu i ljubila me tiho, tiho. Ali su svitale zore, ljudi su kucali zvekirom na moja vrata, i bijela je čarobnica hježala. [...]" Isto, 315.

"*Ljepoto, divoto misli u noći, misli u samoći! Mnogo puta jadikovah da sam nadmašio Hrista u svojim patnjama, no na trenutke mi ipak svitaše misao: kako sam lijepih trenutaka proživio! Kakve sam dūge i zore kroz njih naslutio, čitava plava obajanja. [...]" Isto, 329.*

²⁷ "Ispit savjesti" napisan je 1919.; prvi put je tiskan u *Savremeniku* 1923.; poslije je uvršten u knjigu eseja *Skalpel kaosa* (1938.).

alnih komentara, odnosno fragmenata teksta koji govore o samom tekstu (neke smo od njih navodili). On je glas središnje objedinjujuće svijesti – glas umjetnika/kreatora teksta.

Ja-prošli vrlo se često prelijeva u mi-glas. Nije tomu razlog samo nelagoda da se otvoreno govori o samom sebi, nego se razlog tomu krije i u iskustvu kolektivnog, odnosno “mističkoga dna”:

[...] Ja uvijek mislim na savjest i mislim nju; zato često govorim Ja. No ja griješim. Ja bih trebao reći: ONA. Ili još bolje: ja bih trebao reći: ON. Ja ne bih trebao reći: Ja. [...] I, konačno, pitam se, da li se baš kolektiv, famozni kolektiv, ne nalazi u ovom impersonalnom dnu. Mistika, to je epuracija fenomenalne individualnosti, personalnih kontingencija. Mističko dno, bojim se da je kolektivno dno u nekom pravcu kozmosa i etike, u anonimnoj kolektivnosti.²⁸

Uz kolektivni mi-glas u “Ispitu savjesti” vezane su patetične lirске dionice, ali i feljtonističke digresije, socijalna i politička kritika skučenih provincijskih (ne)prilika koje onemogućuju mladog čovjeka umjetnika, intelektualca:

Bi li čitalac imao kod nas smisla da čita ispovijesti kakve su one Giovanni Papinija u Un uomo finito (mi ne govorimo o Augustinu, Rousseauu, Amielu, Mariji Baškirčevoj, Benjaminu Constantu, pa psihološkome romanu Stendhala i Dostojevskog)? Bi li moglo da mu se kaže o tragediji inteligencije kod nas, koja žive samo za misao i od misli, a ne može da građanski žive, da polaže ispite, da pohada škole, da se ženi, da se okružuje udobnošću običnoga građanskoga života? Bi li mogao da razumije pripovijest savjesti kojoj je ideja i zora i ponoć, i ljubav i žrtva, i porodica i domovina, ukratko i religiozni kult i duševni doživljaj?²⁹

Taj je glas (ispremiješan s ja-glasom) nosilac univerzalnog iskustva kolektiva, prvenstveno generacije mladih, ratom zahvaćenih hrvatskih, jugoslavenskih, europskih intelektualaca, “školovane omladine”. S druge strane, u iskustvu drugih, u iskustvu kolektiva prepoznaje se i osobno, pojedinačno iskustvo ja-glasa. Valja zamijetiti da je postupak miješanja ja-glasa i mi-glasa – odnosno laki prijelaz s prvog lica jednine na prvo lice množine, sa subjektivnog na kolektivno i opće – jedno je od čestih svojstava esejističkog diskursa, usmjerena prema traganju za istinom kao temeljnim obilježjem žanra.³⁰

²⁸ Tin Ujević, Ispit savjesti, 314.

²⁹ Isto, 328.

³⁰ Usp. Branislav Oblučar, ‘Kondicionalna istina’, 82.

Ispovjedni subjekt "Ispita savjesti" ispovijeda se dakle kao pojedinačna osobnost, a ispovijeda se također i u ime svoje generacije, kolektiva kojemu pripada.³¹ Pritom nastoji ostvariti psihološki vjerodostojno svjedočanstvo prvenstveno o sebi, kao i o drugim sličnim sudbinama (primjerice Janka Polića Kamova i Giovannija Papinija). U jednom od (prethodno) navedenih autoreferencijalnih komentara, nezadovoljan estetskim dometima teksta koji priprema za tisak, autor naglašava važnost psihološke autentičnosti te ispovjedne proze: "[...] ali, ako što spasavamo, spasimo goli, sirovi, neurastenički dokument".³² Njegov tekst je kao takav, kao "goli, sirovi, neurastenički dokument", i iznesen pred čitatelja. Reklo bi se da su toj psihološkoj dokumentarnosti podređeni i stil i kompozicija teksta, doista puni (matoševske) nervoze i trzaja. Uz pasus u kojem progovara o sebi i pripadnicima svoje generacije kao "buntovnicima, prevratnicima i tvrdoglavcima, kadikad bogoubicama" ali i tražiteljima Istine i "bogoiskateljima", u fusnoti dodaje komentar: "*Nadajmo se da ni ovaj pasus nije, sa svim čvorugama, nikakva interpolacija. Strašno poučne hrapavosti stila, stilske kakofonije na pragu kaosa koji je 1919-1920. imao da nastane.*"³³

4. Sagledamo li razvoj kompozicije ove proze sastavljene od osam poglavlja, uočiti ćemo da Ujevićeva (kako je sam ocjenjuje) "skica s mnogo trzaja" i nije tako "nervozna", i nije tek "neurastenični dokument", nego da je, uza svu fragmentarnost te lirske i feljtonističke digresije, rađena analitički logično i zaokruženo, kao odgovarajuća (formalno-ustrojstvena) manifestacija/ekspresija sadržaja. U rasporedu osam kompozicijskih cjelina, odnosno poglavlja različite dužine, može se jasno zapaziti njihovo smisljeno jedinstvo, koje zorno predočava krizno stanje duha slomljene, ali ne i poražene, mlade osobnosti.

Kompozicija slijedom prati:

- početno razočaranje i lamentaciju nad porušenim idealima i prekinutim zanosima ili pak razračunavanje s domovinom (u I. poglavlju) - "*Kojemu se mladomu čovjeku nije dogodilo da*

³¹ "Pogledati na naš život sa stanovišta školskoga nadzornika ili kakvoga čestitoga dušobrižnika ne može se bez sablazni i užasavanja, 'premda bijasmo odlikaši'. Što o nama može da misli kakav veliki dostojanstvenik ili plemenita dama? Naš je život projurio kroz mnogo opasnosti i atentata na našu ličnost. Život buntovnika, prevratnika i tvrdoglavaca, kadikad bogoubica. Ali zato mu jedna pozitivna strana nije failila: naš je život bio traženje Istine, život bogoiskatelja." Tin Ujević, Ispit savjesti, 324.

³² Isto, 347.

³³ Isto, 324.

nekoliko puta u glavi ne obade sve domovine u čovječanstvu, te da, koliko god on toplo volio svoju u utrobi i mozgu, pronade da ona nije ni najbolja ni najidealnija![...] Zašto ste prekinuli moje zanose, razbili moje najljepše vjere i oduševljenja? Zašto ste divljački narušili moj harmonijski svemir?”³⁴;

- potrebu ispita savjesti i upoznavanja svoga etičkoga poziva i ideje otkupljenja (u II. poglavlju) – *“Ispit savjesti! Na nj mislim, u svojoj kaznionici, u svojem čistilištu, koje pretvaram u hram ljudskoga Duha. [...]”³⁵;*
- bolnu čežnju da se bude koherentan i traženje istine, odnosno unutarnjeg boga/Boga (u III. poglavlju) – *“Veritas vincit! kažu nam. [...] Ja priznajem da me je uvijek za moj lični račun mučila upravo bolna čežnja da budem koherentan.”³⁶;*
- pročišćavajući, otkupljujući “unutrašnji logor” i potrebu za samoćom u kojoj se misli na “Unutrašnjeg Boga” (u IV. poglavlju) – *“Unutrašnji logor! [...] Moj pesimizam nije pesimizam potpunoga odricanja nego pesimizam otkupljenja. [...] Uvijek sam to tražio među ljudima: da budem sam, zato da bih mogao misliti na ljude i na božanstvo, najradije na Unutrašnjega Boga. [...]”³⁷;*
- samosvijest (usprkos nenaklonosti okoline) “zbog čestice božanstva koju možda skriva/m/ u sebi” te poziva da bude “mislilac, ideolog, buditelj duhova, ukratko: apostol”, da bude literat (u V. poglavlju) – *“[...] Ćutim se još beskonačno mlad i sposoban za borbu. [...] Ostat će mi to da budem mislilac, ideolog, buditelj duhova, ukratko: apostol. [...]”³⁸;*
- nesigurnost i razočaranje po povratku iz emigracije, nesnalaženje u provinciji i suočavanje sa smrću sebe-prošloga, osjećaj zakašnjenja “za sve stvari na svijetu”, iskupljujuću patnju/“krvave žrtve rijetkih pojedinaca”, spoznaju spasiteljske uloge umjetnosti i potrebu rada (u VI. poglavlju) – *“[...] Ako mogu da iskažem sva moja iskustva u jednoj rečenici, kazat ću ovo: Voltaireov Candide je zbilja duboka knjiga.”³⁹;*
- osjećaj onemogućenosti u radu i sazrijevanje odluke o ponovnom odlasku u emigraciju (u VII. poglavlju) – *“Vi razvijate, kaže mi netko, petnaest metara dugu zastavu čovječanstva. – Znači da su*

³⁴ Isto, 309, 313.

³⁵ Isto, 314.

³⁶ Isto, 317, 319.

³⁷ Isto, 322, 330.

³⁸ Isto, 332, 333.

³⁹ Isto, 347.

unaprijed svi moji napori osuđeni na neuspjeh. [...] Meni je dosta goparske besramnosti i patnja koje mi zadaje. Ako se kaže da se bunim protiv sujetlosti, ja ću imati snage i da podnesem sve posljedice svoje bune; a prva je posljedica emigracija."⁴⁰;

- završni metatekstualni komentar, koji čini VIII. poglavlje – *"Sve ovo gore je mutna, somnambulna skica, napisana jednoga čudnoga i teškog jesenjeg dana 1919. u Zagrebu, skica s mnogo trzaja, vrlo nervozna."*⁴¹

Iza takve kompozicije moguće je prepoznati jednu od onih trostrukih dimenzija ispovjednoga subjekta, koju on sam spominje u Dodatku VI. poglavlju: *"Gledajte me ovako dvostruko, u dva stupca i pandana, pa još niste dobili pravu ideju o meni trostrukom, daljem, zamršenom i u dubini mirnom, staloženom, hladnokrvnom."*⁴² Rekla bih da ta "mirna, racionalna, staložena, hladnokrvna" dimenzija pripada Umjetniku/tvorcu/kreatoru teksta. Jer, slično kao u njegovoj feljtonistici (i ne samo u njoj), i u ovoj je prozi – kako u kompoziciji, tako i u njezinu autoreferencijalnom i metatekstualnom sloju – razvidna Ujevićeva "čežnja za koherentnošću", pa onda i sklonost ka racionalnom discipliniranju stvaralačkog postupka radi postizanja cjelovitosti teksta.⁴³

5. Sa spomenutom "dokumentarnom" psihološkom, možda bolje: psihoanalitičkom dimenzijom "Ispita savjesti"⁴⁴, bitno je isprepletena i mistična dimenzija te ispovjedne proze, odnosno mistično iskustvo ispovjednoga subjekta – mistično iskustvo umjetnika, pjesnika⁴⁵; vrlo slično iskustvu katoličkih mistika.⁴⁶ Među ostalim, Ujević svoj tekst promišlja i u kontekstu katoličke mistične literature – prvenstveno svete Katarine Sijenske, koju izravno citira, parafrazira je, o njoj razmatra, izvija pjesmu iz njezine rečenice: "Želja za

⁴⁰ Isto, 347, 349.

⁴¹ Isto, 350.

⁴² Isto, 347.

⁴³ Pišući o Ujevićevoj feljtonistici, Krešimir Nemeć ističe da on *"[...] najčešće feljton gradi na vrlo discipliniranom analitičkom i kritičkom postupku s naglašenom svijješću da je sve filtrirano njegovom subjektivnom vizurom."* Krešimir Nemeć, Ujević i novo poglavlje hrvatskoga feljtonizma, *Republika LXI* (2005) 11-12, 149.

⁴⁴ O Ujevićevu "psihološkom raščlanjivanju sama sebe" vidi u: Nedjeljko Mihanović, Tin Ujević u autobiografskim zapisima, 642-643.

⁴⁵ Kako zapaža Marko Kovačević (pozivajući se, među ostalim, na "Ispit savjesti"), Ujević je u *"sabranijim časovima znao prijeći [...] prvi kontemplativno-meditativni prag te sići u dublje zone"* gdje doživljava *"pravo objavljeno unutrašnje zbilje"*. Usp. M. Kovačević, Ujevićeva poetika stvaralačkog procesa, 90.

⁴⁶ Istočnjačkoj mistici, iako mu je već u "Ispitu savjesti" evidentno poznata (spominje Tagorea i Upanišade), približit će se Ujević ipak nešto kasnije.

istinom, ljubav za istinom mučila je neprestano našu savjest: ona kao ljubav ljubavi. *Bludili smo na svim putovima otkupljenja i iskali smo prozore u beskonačnost. I usred Pariza, poričući moderni, grešni i razbludni velegrad, ponavljali smo sa Katarinom Sijenskom: 'Hoću da počivam u snu, koji se zove vječiti Bog.' [...]*⁴⁷.

Svetoga Augustina, doduše, tek spominje, ali je jezik i stil Augustinovich *Ispovijesti* i te kako prepoznatljiv u Ujevićevu "Ispitu savjesti" – i ne samo jezik i stil, jer je Ujević blizak svetom Augustinu i po bespoštednu samoispovijedanju, osjećaju grešnosti, raspeitosti između ideala i nagona, traženju samoće, traganju za Bogom, ronjenju u dubine Njegova otajstva itd.⁴⁸ Uz Augustina i Katarinu Sijensku, od katoličkih mistika Ujević u svom ispovjednom tekstu spominje i "majstera" Eckharta. Svetoga Pavla ne spominje, ali stil njegovih poslanica, makar i posredno, i te kako se "uvukao" u pojedine fragmente "Ispita savjesti"⁴⁹. Isto tako u tekstu se na pojedinim mjestima može prepoznati i stil novozavjetnih blaženstava⁵⁰ te Ivanove *Knjige Otkrivenja*.⁵¹ Zapravo, velik dio lirskih fragmenata ove ispovjedne proze, baš kao i Ujevićeva poezija u prvim dvjema zbirka-ma, iskazan je leksikom i simbolikom katoličkih mistika⁵², koji su mu otkrili⁵³ neiskazivu, nikad do kraja spoznatljivu dubinu bogat-

⁴⁷ Tin Ujević, *Ispit savjesti*, str. 324.

⁴⁸ Usp. Sveti Augustin, *Ispovijesti*, Verbum, Split, 2010. O filozofskim aspektima Ujevićeva odnosa prema svetom Augustinu više vidi u: Ružica Pšihistal, Ujević i sveti Moničin sin, *Republika LXVII* (2011) 9, 59-71.

⁴⁹ Primjerice potresno prisjećanje ispovjednog subjekta na podnesenu patnju nosi u sebi prepoznatljive sličnosti s Pavlovim emocionalnim iskazom u Drugoj poslanici Korinćanima, 6, 3-10; 11, 23-27:
"[...] čini mi se barem da sam prešao kroz sve ljudske patnje – i povrh toga [...] Bio sam u tamnici, u izgnanstvu; vidio sam kasarne, seminar, institute za trovanje mozga, sagriješio sam, gladovao sam, imao sam slabe cipele, bio sam pomalo i bolestan, mislio sam da ću poludjeti; što god sam poduzeo, sve je propalo; pisao sam mnogo; nje sam publikovao ništa; ljubio sam nesrećno; pa i raskinuo se od ljubavi; [...]" Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 336.

⁵⁰ Primjerice: "Blaženi oni koji su pali na bojnim poljima! Blaženi oni koji su se rano oženili! [...]" Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 324. Usp. 5. poglavlje Matejeva *Evandjelja* (red. 3-11) te 6. poglavlje Lukina *Evandjelja* (red. 20-22).

⁵¹ " [...] ne pišem dakle za novine, pa čak ni za revije (mada je to mnogo zgodnije) nego za otkrovenje samotnih i slobodnih duša: za spas duša; za spas svoje duše među ostalima. I ja sam svetoivanski na svojem Patmosu u vizijama svoje Apokalipse. [...]" Tin Ujević, *Ispit savjesti*, 313.

⁵² O važnosti kršćanske simbolike i leksika, posebice obrednog, te bogatstvu njegove asocijativnosti u kontekstu judeo-kršćanske civilizacije i njezine semiotike vidi više u: Ivo Frangeš, *Tinova Provansa*, 342-344.

⁵³ I ne samo oni nego i veliki pjesnici – u tom kontekstu Ujević, uz kršćanske mistike, spominje primjerice (i) Lenaua, Goethea i Heineu.

stva Duše i Duha, žeđu za Istinom, za spoznajom Boga u sebi i sebe u Bogu, patnju i ljepotu kontemplativne samoće, iskustvo pustinje, odnosno tamne noći duše, ali i radosna prosvjetljenja; zatim svijest izabranja i snagu apostolskoga otkupiteljskog poziva, pa čak i ono iskustvo smrti negdašnjega ja.

Koristeći se kršćanskom terminologijom, Ujević najčešće govori o bogoiskateljskim, stvaralački poticajnim, plodonosnim raspoloženjima vlastite duše iz kojih je nikla njegova poezija, pa se tako, u bliskosti s mističnim iskustvom, pojašnjava i pjesnikova stvaralačka poetika⁵⁴: "[...] *kazat ću nerečenih stvari, takvih, kakvih niko prije mene nije osjetio ni proživio; iz haosa mojega mikrokozmosa rodit će se, spasonosnom anarhijom, najljepše unutrašnje zvijezde.*"⁵⁵

Kad je riječ o Ujevićevoj poeziji i mističnim iskustvima iz kojih ona izvire, spomenimo i to da u IV. poglavlje – u koje su ugrađene emotivno obojene lirske refleksije o Katarini Sijenskoj, posebice o njezinoj rečenici: "*Hoću da počivam u spokojnome snu, koji se zove vječiti Bog.*" – nije tek slučajno umetnuta nenaslovljena stihovana pjesma, varijacija na tu rečenicu; ali ne samo varijacija, nego i pjesnikov autentičan poetski iskaz. Ovdje navodim samo fragmente te pjesme, koju je poslije autor naslovio "Mistički prostor noći" i 1933. uvrstio u zbirku *Ojđeno zvono*:

*Nepraktični, za život nesposobni, osjećati se za mir u
licu Gospoda, izvan Buke i Napora.*

[...]

O blagosti, o svetinjo čistoga duha,

[...]

*Moj je san izabrao kao uzglavlje dlane jednoga boga,
moja ljubav se rastapa od ljubavi Hrista;
i ja se vraćam u ono Ništa koje je sve,
u ovaj mir koji znači Život.*

Ta kako je slavno reći: Ja nisam Ja, ja sam On,

[...]

*Slaboćo milja,
slatkoćo draganja,
radosni pogube,*

⁵⁴ O povezanosti mističnoga iskustva i stvaralačke poetike u Ujevićevu djelu vidi više u: Marko Kovačević, Ujevićeva poetika staralačkoga procesa, 87-94.

⁵⁵ Tin Ujević, Ispit savjesti, 310.

*ja silazim u naručje Onoga
kojega nitko ne zove
pravim Imenom,
moji grijesi na svoju tezulju
u ruke Boga.
I tu ću zaspati.*

*Kao u krvi ruža,
kao u snijegu lijera,
kao u vinu vrta,
savladan od dobra,
od umora pijanstva
u san bez svijesti
daleki ljubičasti
san boja i slika,
u zvuku,
u mirisu.*

*Ako se ikada prenem
iz naručja svetog
i protarem oči od magle Boga,
bit ću iznenađen (Tajno Svedobrote)
što ćelija moja golih zidova
ne lebdi u lazuru,
no pripada zemlji.⁵⁶*

Pjesma pripada ponajboljim hrvatskim stihovima što tematiziraju mističnu čežnju za smirajem u Bogu, koju je vrlo sažeto iskazao pjesnikov sveti imenjак poznatom, često navođenom rečenicom: "Nemirno je srce moje dok se ne smiri u tebi, Bože." Po sudu istaknutoga teologa fra Bonaventure Duda, taj Ujevićev poetski ostvaraj predstavlja "najveći doseg hrvatske mistike".⁵⁷

⁵⁶ Isto, 325-326.

⁵⁷ Bonaventura Duda, Glasan znamen za nas, tihe filozofe. Teološki oslusi Tina Ujevića, *Croatica XI/XII* (1980/81) 4/6, 30. – U istome radu autor razložno ističe da su njegovi "teološki oslusi Tina Ujevića" usmjereni na samu pjesmu, a ne na moguću pjesnikovu intenciju (Isto, 30). Pjesmi "Mistički prostor noći" znatnu je pažnju posvetio i Božidar Petrač (u prethodno navedenim) tekstovima "El sentimiento místico de la vida" i "Težnja za Apsolutom, mistično i tragično osjećanje života" te Jasna Pavelić Jureško u (navedenu) članku "Mistični proplamsaj Tina Ujevića".

Komparativna analiza pjesnikovih mističnih ronjenja (pa da se zadržimo i samo u granicama "Ispita savjesti") s onima Katarine Sijenske ili pak svetoga Augustina (posebno u *Ispovijestima*), ukazuje na to da je mladi Ujević izvanredno poznao religiozne spise ovo dvoje svetaca (i ne samo njihove⁵⁸) – što uostalom u samomu tekstu nimalo ne krije, već sam upućuje na njih – te da je, pošavši njihovim tragom doživio/prepoznao sličnost iskustava, koje je pretočio u poetski iskaz. Za potkrepu, navodim tek dva fragmenta iz zapisa to dvoje katoličkih mistika, u kojima prepoznajemo i Ujevićeve zanose:

Ti si, vječno Trojstvo, poput nekoga dubokog mora u kojem, što više tražim, to više nalazim; a što više nalazim, to te više i tražim. Ti nekako nezasitno zasićuješ dušu. U svome bezdanu tako zasićuješ dušu da uvijek ostaje gladna i izgladnjela. Za tobom, vječno Trojstvo, moja duša najviše žudi i čezne da te vidi svjetlo u tvome svjetlu. [...]

O bezdane, o vječno Trojstvo, o Božanstvo, o duboko more [...]

(iz "Razgovora o božanskoj Providnosti" Katarine Sijenske⁵⁹)

O vječna istino, istinita ljubavi, o ljubljena vječnosti! Ti si Bog moj, tebi uzdišem danju i noću. [...] Kasno sam te uzljubio ljepotu, ljepotu tako stara i nova, kasno sam te uzljubio. A eto, ti si bio u meni, a ja izvan sebe. [...] Ti si bio sa mnom, a ja nisam bio s tobom. [...] Zvao si me i vikao, probio si moju gluhoću, zabljesnuo si, sijevnuo si i rastjerao moju sljepoću, prosuo si miomiris, a ja sam ga upio pa uzdišem za tobom, okusio sam ga pa gladujem i žedam, dotakao si me, i ja gorim za mirom tvojim.

(iz *Ispovijesti* svetoga Augustina⁶⁰)

U Ujevićevu "Ispitu savjesti" evidentna su slična, paralelna mjesta. Doduše, hrvatski se pjesnik ne obraća tako žarko samomu Bogu kao sveti Augustin i sveta Katarina Sijenska; dapače, u više navrata ime mu bilježi i malim slovom, ali ipak čezne za "Unutarnjim Bogom". Zanimljivo je i izravne apelative Božanskoj Osobi, u navedenim tekstovima prepoznajemo onu pjesnikovu "ljepotu, divotu misli u noći, misli u samoći", one "dúge i zore" kroz patnju naslu-

⁵⁸ Primjerice, Božidar Petrač u analizi pjesme "Mistički prostor noći" upućuje i na srodnost Ujevićevih stihova s izričajima svete Terezije Avilske (usp. *El sentimiento místico de la vida*, 252).

⁵⁹ Navedeno prema: *Božanski časoslov II*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., 1276-1277.

⁶⁰ Navedeno prema: *Božanski časoslov IV*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., 1030-1031.

ćene, “ono polje”, koje mu se naročito “ukazalo puno radosti: život duše, život inteligencije, koji apsolutno zavodi i osvaja neodoljivo”.⁶¹

6. Kako je razvidno iz prethodne analize, stilsko-poetičke osobitosti Ujevićeva “Ispita savjesti”, baš kao i autoreferencijalna i meta-tekstualna dimenzija te proze, ukazuju na visok stupanj poetičke osviještenosti njezina autora/kreatora.⁶² On svoj tekst promišlja/ocjenjuje u kontekstu zadane tradicije poznatih književnih žanrova, stvaralački prepoznaje/usvaja poetičko-stilske kanone različitih žanrova “između čiste literature i feljtona” (prvenstveno autobiografije i konfesionalne proze, pa i feljtona), simultano ih miješa i prepliće te discipliniranim autoanalitičkim i autokritičkim postupkom, svjesno distanciran prema vlastitu pisanju, svoj (proto)tekst kreativno oblikuje/preobražava u žanrovski hibridnu originalnu umjetničku prozu – ne samo “neurastenički dokument” o samoispitivanju duše u stanju “psihičke tjeskobe”, nego i literarni “dokument” o tome kako se iz “stilske kakofonije na pragu kaosa”, iz kaosa pjesnikova mikrokozmosa “rađaju”/nastaju “najljepše nutarnje zvijezde”.

GENRE ISSUES OF “ISPIT SAVJESTI” / “SOUL-SEARCHING” BY TIN UJEVIĆ

Summary

The paper deals with genre issues of “Ispit Savjesti” / “Soul-Searching” by Tin Ujević, the text that is usually genre-defined as an essay or as confessional prose, but also contains the elements of autobiography, lyrical prose and feuilleton. The analysis of the self-referential and meta-textual commentaries inserted into “Ispit Savjesti” and the style and poetic and structural characteristics of this text (especially the confessional subject and composition), also when compared with selected texts of Catholic mystics and with some New Testament passages, shows a high degree of the author’s creative poetic awareness, placing his own writing in genre context

⁶¹ Izrazi su preuzeti iz IV. poglavlja “Ispita savjesti”, 329.

⁶² Kao što je prethodno navedeno, u tekstu “Ujevićev autobiografizam” Vinko Brešić ističe kako je “žanrovski, tj. o književno-povijesni i teorijsko-metodološki kontekst” Ujeviću ne samo poznat “već o njemu Ujević referira više nego li itko od njegovih hrvatskih suvremenika” (Ujevićev autobiografizam, 155). Provedena analiza “Ispita savjesti” jedna je od potvrda takva zapažanja.

(especially in autobiographical and Catholic mystical confessional literature). The analysis also shows a noticeable agreement between the form (primarily confessional prose, written as "neurasthenic document") and the content (auto-analysis of soul during "psychic anxiety").

Keywords: *Tin Ujević, confessional prose, essay, autobiography, Catholic mystic writers*